

DIVAN EDEBIYATINDA NESİR VE UKRAYNA HAKKINDA BİLGİLER
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ВІДОМОСТІ ПРО УКРАЇНУ
У ПАЛАЦЕВІЙ ЛІТЕРАТУРІ (У ЛІТЕРАТУРІ ДІВАНУ)

Aslı Farsça «D i v a n» (topluluk, toplantı, cemiyet) olan kelime İslamiyetin fetih yıllarında Arapçaya geçmiş ve bütün İslam aleminde geniş ölçüde ve çeşitli anlamlar ile kullanılmıştır.

Türkler İslam dinini kabul ettiklerinden sonra, XI. Asırda Karahanlılar devrinde *Maveraühnehr*'de XIII. yy. dan itibaren bilhassa Anadolu'da gelişen, İslam kültürüne dayalı olarak Arap ve İran edebiyatları tesiri altında meydana gelen İslam-Türk edebiyatına verilen addır.

Yazı ve insan topluluğu anlamına gelen ve bu geniş manasıyla: önceleri tesbit edilmiş bir konu üzerinde tedvin edilmiş eserle isim olduğu görülmektedir: Mahmut Kaşkarlı'nın 1072–1074 yıllarda yazdığı 'D i v ā n-ı L ü g ā t i 't- T ü r k' (Türk sözünün anlamı: Nuh peygamberin oğlunun adıdır), şiirler toplusu 'D i v ā n-ı h a m e s e', sonralar bir şairin şiirlerini ihtiva eden 'D i v ā n-ı h i k m e t i' eserlere alem olmuştur.

Söz konusu edebiyatda 'D i v ā n n e s r i' ve yahud 'T a r i h i n e s i r' (yani dilin söz dizimi kurallarına uygun olarak kullanılan anlatım biçimi, manzum (nazım ifade şekli ile, ölçülü, uyaklı yazılmış eser, yani şiirler) olmayan söz ve yazı. Kelimeleri şiir canlantırmış, nesir kullanmıştır) konusu araştırmacılar için en ağır meselelerden biridir.

Orta asırlarda 'v e k a y i n ü v i s l e r' genellikle hükümdarların, yani padişah, kral, hakan gibi taht sahibi devlet başkanlarının adı ile bağlı olayları, genellikle sultan ve han saraylarında, yani divân edebiyatı çerçevesinde yazılmışlar.

'V e k a y i n a m e' adı ile tanınmış bu eserlerde Kırım, Ukrayna, Polonya, Erdel, Eflak Moskova vs. ile de ilgili çeşitli yazılar vardır. Bu eserler, özellikle 16-18 yy. Ukrayna-Osmanlı-Lehistan ilişkileri ve kültürü hakkında faydalı bilgiler vermektedir.

Термін «Д і в а н» (вихідне звучання «Деван») походить з перської мови, що означає: товариство, зібрання, суспільство. У зв'язку з поширенням релігії Ісламу, це слово було вжито в арабській мові, а згодом широко використовувалося в ісламському світі в різних значеннях.

Після того як тюрки визнали названу релігію в 11 ст. за часів існування держави Караганідів, з 13 ст. цим терміном називали ісламсько-тюркську літературу, яка безпосередньо виникла в Анadolу (Туреччина) під впливом арабської та перської літератури.

«Діван» – слово, яке означає писемність і зібрання людей. У давнину цим терміном також називалися окремі твори. Наприклад, відомий тлумачний словник тюркської мови під назвою «D i v ā n-ı L ü g ā t i 't- T ü r k» (за диними цього словника слово «тюрк» означає ім'я сина посланця Бога Ноя) написаний в 1072-1074pp., автором якого був Магмуд Кашкарли. Також цим терміном називали збірник віршів «D i v ā n-ı h a m e s e», пізніше збірник віршів окремого поета називався «D i v ā n-ı h i k m e t i».

У зазначеній літературі напрямок, який називався «D i v ā n n e s r i» або «T a r i h i n e s i r» складався з історичних творів, вирізнявся дотриманням правил точного викладу думок чи описанням подій на відміну від поетичних форм (манзип) висловлення. Проблеми, пов'язані із цим напрямком, є дуже складними і водночас актуальними для дослідження.

У Середньовіччі в е к а ї н ю в і с і (укр. «літописці») головним чином описували події, пов'язані з діяльністю володарів: падишахів, королів та ханів. Ці твори називались

«Века у і н а т е» (в е к а ї н а м е) — означає опис щоденних подій, тобто літопис. Слід підкреслити те, що подібні твори писались в рамках палацевої літератури або т.зв. «Діванської літератури».

У цих джерелах, які відомі під назвою в е к а ї н а м е можна знайти чимало не тільки цікавих інформативних матеріалів, а й узагальнюючих думок та поглядів тюркських літописців щодо політичних, а почасти й культурних подій в Криму, Україні, Польщі, Трансильванії, Валахії, Московії тощо у 16–18 ст.

Aslı Farsça «D e v a n» (türk. 'D i v â n') (topluluk, toplantı, cemiyet) olan kelime İslamiyetin fetih yıllarında Arapçaya geçmiş ve bütün İslam aleminde geniş ölçüde ve çeşitli anlamlar ile kullanılmıştır.

Türkler İslam dinini kabul ettiklerinden sonra, XI. Asırda Karahanlılar devrinde Maverahünnehr'de* XIII. yy.dan itibaren bilhassa Anadolu'da gelişen, İslam kültürüne dayalı olarak Arap ve İran edebiyatları tesiri altında meydana gelen İslam-Türk edebiyatına verilen addır.

Yazı ve insan topluluğu anlamına gelen ve bu geniş manasıyla: önceleri tesbit edilmiş bir konu üzerinde tedvin edilmiş eserle isim olduğu görülmektedir: Mahmut Kaşkarlı'nın 1072–1074 yıllarda yazdığı 'D i v â n-ı L ü g a t i 't-T ü r k' (Türk sözünün anlamı: Tanrının, Nuh'un oğluna verdiği addır), şiirler toplusu 'D i v â n-ı h a m e s e', sonralar bir şairin şiirlerini ihtiva eden 'D i v â n-ı h i k m e t i' eserlere alem olmuştur.

Söz konusu edebiyatda 'D i v a n n e s r i' ve yahud 'T a r i h i n e s i r' (yani dilin söz dizimi kurallarına uygun olarak kullanılan anlatım biçimi, manzum (nazım ifade şekli ile, ölçülü, uyaklı yazılmış eser, yani şiirler) olmayan söz ve yazı. Kelimeleri şiir cantılatırması, nesir kullanılmıştır) konusu araştırmacılar için en ağır meselelerden biridir.

Orta asırlarda 'v e k a y i n ü v i s l e r' genellikle hükümdarların, yani padişah, kral, hakan gibi taht sahibi devlet başkanlarının adı ile bağlı olayları, genellikle sultan ve han saraylarında, yani divân edebiyatı çerçevesinde yazmışlar.

'V e k a y i n a m e' adı ile tanınmış bu eserlerde Kırım, Ukrayna, Polonya, Erdel, Eflak Moskova vs. ile de ilgili çeşitli yazılar vardır. Bu eserler, özellikle 16-18 yy. Ukrayna-Osmanlı-Lehistan ilişkileri ve kültürü hakkında faydalı bilgiler vermektedir.

Msl.:

Pecevi İbrahim Efendi(1574-1649?) 'Pecevi Tarihi' eserinde Kanuni Süleyman'ın tahta çıkışından 1640 yılına kadar Osmanlı tarihinin en mühim hadiselerini kalame almıştır. Rus (Ukrayna), Leh, Bulgar, Eflak, Buğdan gibi ülkelerin Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunduğundan da bahs etmektedir vs. (.)

Katib (Mustafa) Çelebi (1609-1658). 'Fezleke'** eseri en mühim tarihi kitıbdır. Ahvâl-ı Serhadd-i Leh (II c., s.93) kısmında Lehistan-Ukrayna-Kırım hanlığı ilişkilerinden bahs olunuyor.

Karaçelebi-zade Abdülaziz Efendi (1591–1658). 'Ravzatu'l Ebrar'***: genel bir tarih olup, Osmanlı dönemine ait olan kısımları önemli bir kaynak niteliğindedir. 1634 yılında Lehistan seferine hazırlıkların yapıldığı sırada İstanbul kadılığına tayin edildi vs.

Evliya Çelebi (1611?–1682) 'Seyahetname' (Aslı 10 cilttir). E. Çelebi'nin gezip dolaştığı ve hakkında bilgi topladığı belli başlı yerlerden Kıpçak Diyarı, Kırım, Özi (Ukrayna), Lehistan ve Moskova gibi ülkeler de vardır.

Kırım Divan Edebiyatı

Kırımlı Hâci Mehmed Senâ'î'nin (17yy. ortaları) 'Üçüncü İslam Giray Han Tarihi' eserinde Ukrayna-Kozak devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerden bahs olunmaktadır:

İltica-nümûden Milneski Hatvân be-derr-i devlet-medâr hazret-i sâhib-kırân u pûzeş fermûden iltimâseş

Tarih-i sene seb' u hamsîn u elf zilka 'desinin gurre-i günû idi ki ibtida-i devlet u vezaretleri zuhûrunda cemî'-i leşkeriyân birbiriyle musalehâ ve musâfeha ideşeb her biri dil-i bâ-gull-ı kûdürât-ı kîmeden saf itmekle umerâ u leşkeriyân ittîfak u musâfât üzere olub güyâ ki mah-ı nusret u şems-i devlet mihâkdan çıkub âfitâb-ı 'âlemtab-ı 'izzet-gumâm nîfakdan kurtuldu 'âlem rûşen u rûy-ı leşkeriyân dahî şâdmân u şen olub şimdiden sonra mettefikân a'dâ-yı bed-âyin dîn-i mübîn üzere gazâ vü cihâda ictihâd-ı ehemmiyât-ı dîn u devlet idügü meberrehendir deyû gazâ kılıcın hamâyil-vâr bende-i meyân-ı himmet-i sâhib-kırân-ı zamân itmekle tahrîz u cidd u cehd buyurdular.

Ve Togay [13b] Beg nâm bir merd-i sâhib-i hüner u rûz-ı vegada şîr-i nerri liayk muhâfazâ-i serhaddir deyû serhadd-i Ferah-Kermân emâretiyle ser-efrâz u ser-bülend buyurdular.

Bu esnada Leh vilâyetinin ocâklık beğleri ve 'azîmu'-ş-şân geçen nâmdâr segleri Özi serhadd-i memâlikinin Kazağı keferesiyle 'adâvet üzere olub bi'l-küllîye Özi Kazağı'nı ref' itmek niyyetine 'asker çekûb gelmek tedârîkinde iken Özi Kazağı'nın serdâr-ı ser-efrâzı olan şîr-i sâhib-i nâmus u secî'-i erbâb-ı nâkûs Milneski nâm hatvan ki cibilletinde şeref-i İslâmı müşerref olmak isti'dadî olub hidâyet-i Hadî-i bî-zevâle mazhar olacâk mübfrizdir ola ki İslâm meyyesser ola mezbûr Milneski bir sahib-i idrâk-ı bahâdır-ı bî-bâk olmağın 'adâvet-i dîniyye-i sâbıkasın gönülden çıkarub ve bilcümle cenâb-ı sâhib-kırânîye ilticâsı emr-i zarûrî olduğu takdirce imdâd u mu'avenet ricâsıyla elçiler gelüb 'arz-ı 'ubûdiyyet u izhâr-ı 'aciz u tazallüm eylediklerinde derr-i devlet-medâr-ı Çengîziyâne ilticâ idenlerin her ne kadar 'adâvet-i sâbika vü cerîme-i sâlifesi dahî olursa [14a] dâmen-i 'afv ile mestûr buyurulub husûl-ı merâmına vusûle ihtimâm-ı resm u âyin-ı şâhân-ı pîşîn olduğundan gayrî bu âsitân-ı hûmâ-âşiyâna mahsûs mergûb u makbûl haslet-i pâdişâne vü 'âdet-i kerîmâne olmağla mezbûr Milneski nâm hatvânın hâline merhâmet buyurulub 'atabe-i 'aliyyemize yüz sürüb 'arz-ı 'ubûdiyyet idenler kâfir dahi olursa düşmanlarına hakîr u zebûn olmak lâîyk u sezâ değildir deyû ber-vech-i isti'câl umerâ'-ı Tatâr-ı 'aduvv-şikârdan bir nicelerin imdâdına irsâl ve müşârûn ileyh serhadd-i Ferah-Kermân muhâfazasında olan Togay Beg'i ser-'asker u serdâr nasb u ta'yîn buyurub ve 'ale'l-'ikâb bizzât hazret-i pâdişâh-ı Süleymân-serîr İskender-nazîr hazretleri dahî sefer u gazâ mühimmâtını görüb evvel bahâr huceste-âşârda cânib-i a'dâyâ bir niyet-i gazâ vü kasd-ı küffâr-ı hâkîsâr-ı cihâd kılıcın kuşandılar.

*Hâlim Giray Sultan'ın (18 yy.) 'Gülbün-i Hânân'**** eseri*

vs.

*Orta Asya'da Ceyhun (Amuderyâ) nehrinin kuzeyinde bulunan tülkeye Araplar tarafından verilen coğrafi bir isimdir (*Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. —Ankara, 1993. —S. 587-588.*).

**Hulâse, özet, sonuç anlamına geliyor (*Devellioğlu F. —Op.cit. —S. 265.*).

***Bal suyu ve çimeni bol bahçeleri olan hayır sâhipleri anlamına geliyor (*Devellioğlu F. —Op.cit. —S. 199, 879.*).

****Hanların Gül Bahçesi.

Термін «Д і в а н» (вихідне звучання «Деван») походить з перської мови, що означає: товариство, зібрання, суспільство. У зв'язку з поширенням релігії Ісламу, це слово було вжито в арабській мові, а згодом широко використовувалось в ісламському світі в різних значеннях.

Після того як тюрки визнали названу релігію в 11 ст. за часів існування держави Караганідів у «Маверагюннегр»* (Maverahünnehr) з 13 ст. цим терміном називали ісламсь-

ко-тюркську літературу, яка безпосередньо виникла в Анатолії (Туреччина) під впливом арабської та перської літератури.

«Діван» – слово, яке означає писемність і зібрання людей. У давнину цим терміном також називалися окремі твори. Наприклад, відомий тлумачний словник тюркської мови під назвою «D i v â n-ı L ü g a t i' t-Ü r k k» (за даними цього словника слово «тюрк» означає ім'я сина посланця Бога Ноя) написаний в 1072–1074рр., автором якого був Магмуд Кашкарли. Також цим терміном називали збірник віршів «D i v â n-ı h a m e s e», пізніше збірник віршів окремого поета називався «D i v â n-ı h i k m e t i».

У зазначеній літературі напрямком, який називався «D i v a n n e s r i» або «T a r i h i n e s i» складався з історичних творів, вирізнявся дотриманням правил точного викладу думок чи описанням подій на відміну від поетичних форм (manzum) висловлення. Проблеми, пов'язані із цим напрямком, є дуже складними і водночас актуальними для дослідження.

У Середньовіччі в е к а ї н ю в і с і (укр. «літописці») головним чином описували події, пов'язані з діяльністю володарів: падишахів, королів та ханів. Ці твори називалися «V e k a y ü p a t m e» (в е к а ї н а м е) – означає опис щоденних подій, тобто літопис. Слід підкреслити те, що подібні твори писались в рамках палацевої літератури або т.зв. «Діванської літератури».

У цих джерелах, які відомі під назвою в е к а ї н а м е можна знайти чимало не тільки цікавих інформативних матеріалів, а й узагальнюючих думок та поглядів тюркських літописців щодо політичних, а почасти й культурних подій в Криму, Україні, Польщі, Трансильванії, Валахії, Московії тощо у 16–18 ст.

Напр.:

Педжеві Ібрагім Ефенді (1574–1649) «Історія Педжеві». У цьому творі автор висвітлює найважливіші події османської історії, починаючи від часу володарювання султана Сулеймана Законодавця (роки правління: 1520-1566 рр.) до 1640 року. Він зазначав про те, що Україна, Польща, Болгарія, Трансильванія, Валахія, Молдова у той час знаходилися в межах Османської держави та інше.

Кятіб (Мустафа) Челебі (1609–1658). Його праця «Фезлеке» ** є найважливішою історичною книгою. Наприклад, у розділі за назвою «Становище на кордонах Польщі» йдеться про стосунки між Польщею, Україною та Кримським ханством.

Карачелебі-заде Абдюльазіз Ефенді (1591–1658). Автор у своїй загальній історії під назвою «Равзатұль Еббар»*** висвітлює події, пов'язані з османською добою, і є джерелом для її вивчення. Також йдеться про те, що він у 1634 році, коли проходила підготовка до польського походу, був призначений суддею м. Стамбула та інше.

Кримська палацева література

Гаджі Мегмед Сена'ї Кримський. Історія хана Іслама Гірая III.

Прибуття гетьмана [Б.] Хмельницького до володаря держави найшасливішого Іслам Гірая III і доброзичливе ставлення до його прохання про допомогу

Першого дня місяця зілкаде, року 1057 (тисяча п'ятдесят сьомого) на початку візирату («везирату») Сефера Газі Агі, всі конфліктуючі сторони між собою помирилися і потиснули один одному руки. Вишикувались воїни з командирами, ніби з'явився місяць перемоги та сонце держави. Завдяки такому обнадійливому розвитку подій, які позбавили світ від гніву та ненависті, піднесення опанувало людьми. Відтепер, найголовнішим завданням всіх було здійснення походів та священних війн проти ворогів релігії, тому вони почепили шаблі боротьби та пояси, покладаючись на прихильність «володаря часу».

Хороброго Тугай Бея – сміливця, (136) гідного захищати кордони держави, було призначено командиром фортеці Фераг-Керман. В цей час польські «пси», шляхтичі та магнати, котрі вважали себе вельмишановними особами, розпалили ворожнечу з козаками, що розташувались на берегах Дніпра. Більше того, з метою знищення козаків, відрядили військо. Коли тривала підготовка до війни з козаками [заперізькими], командиром дніпровських козаків був [Б.] Хмельницький, котрий прихильно ставився до релігії ісламу та мав бажання прийняти її. Нехай збудеться цей намір його за допомогою Всевишнього Аллаха. Згаданий [Б.] Хмельницький, будучи сміливим та безстрашним богатирем, викинув із серця давно свою ворожість до релігії [Ісламу] та прибув до хана. Потім просив допомогу для війни проти поляків⁶. Його посли в Бахчисараї («Багчесараї») заявили про свою лояльність. Також повідомили про свою неспроможність [протистояти не приятелю] та скаржилися на пригнічення. Отже, хто шукає захисту та допомоги у щасливого Порога Ченгизидів, незважаючи на провини і непокору, (14а) в минулому, всі вони прощаються. Враховуючи важке становище гетьмана Хмельницького, було вирішено надати йому всебічну підтримку. Іслам Гірай III проголосив: «Ми не можемо не захистити тих, хто прихилився до Високого Порогу нашого каганату та виявляє нам знаки покори. Хай навіть вони є християни, все одно вони не повинні страждати від своїх гнобителів». Тому звелів він негайно послати на допомогу Б. Хмельницькому татарських воїнів та славетних командирів. Все прикордонне військо Фераг-Керману було передано в підпорядкування Тугай Бею, призначеному головнокомандуючим цього війська. Відразу за цим, його величність Іслам Гірай III, трон якого нагадує трон Соломона або Олександра Македонського, почав готуватися до походу. В ту щасливу пору навесні запланували розпочати похід проти ворога. Тому, озброївшись шаблями, вирушили на священну війну.

Евлія Челебі (1611?–1682). «Книга мандрів». З числа відомих країн по яких Е.Челебі подорожував, були: Половецький край, Крим, Україна, Польща та Московія.

*Галім Гірай Султан (18 ст.). Літописний твір «Процвітання ханів»**** та інші.*

DIPNOTLAR

*Це географічна назва країни, яку називали араби і розташовується на півночі ріки Джейгун (Амудар'ї) Центральної Азії (Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. –Ankara, 1993. –S. 587–588).

**Ця назва перекладається як «зміст», «висновок» (Devellioğlu F. – Op.cit. – S. 265).

***Ця назва означає добродійні господарі, котрі володіють могутньою державою, яка порівнюється із зеленими, квітучими садами та медовими джерелами (Devellioğlu F. – Op.cit. – S. 199, 879).

****Процвітання ханів.

KAYNAKÇA

1. Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Dr. Hamit Bilen Burmaoğlu, Yrd.Doç.Dr. Gönül Ayan, N. Ziyz Bairoğlu. XVII. Yüzyıl Divân Nazım ve Nesri /Büyük Türk Klasikleri/. – İstanbul, 1987. – Cilt. 5. – S. 339–411.

2. Devellioğlu F. Osmanlıca. Türkçe Ansiklopedik Lügat. – Ankara, 1993. – S. 1134.

3. Сейтяхъ Н. Кырым Диван Эдебиятынынъ муаллифлери ве эсас хусусиетлери: умумий бакъыш // Ыйылдыз. – Акъмесджит, 2004. – № 4. – С. 65–102, № 5. – С. 83–108.

4. Туранли Ф. Г. Літописні твори М.Сена'ї та Г. Султана як історичні джерела. – К., 2000. – С. 47–48, 183–184.